

ВІДЫ МАРКЕРАЎ І ПРЫЁМЫ АКТУАЛІЗАЦЫІ ПРАСПЕКТЫЎНАЙ ПРАСТОРЫ Ў ТВОРАХ В. ПАТАВАЙ І Л. РУБЛЕЎСКОЙ

В.П. Дзігадзюк,

аспірант кафедры беларускай і рускай філалогіі
Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І. П. Шамякіна,
г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь
E-mail: Valya.digadyuk@mail.ru

В статье исследуется репрезентация текстовой категории проспекции в произведениях О. Ипатовой и Л. Рублевской. Выявлены и систематизированы виды маркеров композиционно-текстовой проспекции – коммуникативные и модально-смысловые, а также их подвиды – репрезентативные, директивные, комиссивные, вопросно-ответные комплексы, дебитивные, потенциальные, гипотетические. Выделены значения высказываний, в которых маркируется проспективное пространство в зависимости от коммуникативной цели текстоструктуры – предположения, предвидения, рассуждения, утверждения, просьбы, угрозы. Исследованы логико-семантические приёмы актуализации проспекции на основе отношений разных видов – включения, присоединительного сопоставления, присоединительно-целевые, присоединительно-причинные отношения.

Ключевые слова: категория проспекции, форма дисконтинуума, логико-семантические приёмы, модально-смысловые маркеры, коммуникативные маркеры

TYPES OF MARKERS AND METHODS OF ACTUALIZATION OF PROSPECTIVE SPACE IN THE WORKS OF V. IPATOVA AND L. RUBLEVSKAYA

V. P. Digadyuk,

Graduate of the Department of Belarusian and Russian Philology,
MSPU named after I. P. Shamyakin,
Mozyr, Belarus
E-mail: Valya.digadyuk@mail.ru

The article examines the representation of the text category of prospect in the works of O. Ipatova and L. Rublevskaya. The types of markers of compositional and textual type of prospect such as communicative and modal-semantic ones are identified and systematized. The subtypes such as representative, directive, commissive, question-answer complexes, debitive, potential, hypothetical are distinguished. The meanings of statements are highlighted in which the prospective space is marked depending on the communicative purpose of the text structure, i.e. assumptions, foresight, reasoning, statements, requests, threats. The logical-semantic methods of actualizing of prospect on the basis of relations of different types, such as inclusion, connecting comparison, connecting target, connecting reason, were investigated.

Key words: category of prospect, form of discontinuum, logical-semantic methods, modal semantic markers, communication markers

Уводзіны

Шырокае функцыянаванне тэкставых катэгорый патрабуе комплекснага і ўсебаковага іх вывучэння ў мастацкіх тэкстах рознай накіраванасці. Шырокі дыяпазон сродкаў і спосабаў іх рэпрэзентацыі становіцца ключавым момантам пры іх кваліфікацыі і сістэматызацыі, а навуковы кірунак даследавання мовы мастацкага тэксту становіцца адным з прыярытэтных у сучасным мовазнаўстве.

Аktуальным пытаннем сучаснай лінгвістыкі на сённяшні дзень выступае тэкставая катэгорыя *проспекцыі*. У гісторыі мовазнаўства названая праблема вывучалася ў межах розных лінгвістычных напрамкаў, кваліфікацыя яе ажыццяўлялася з улікам тэарэтычных асноў кожнай з іх. Метадалагічныя прынцыпы філасофіі, мовазнаўства, літаратуразнаўства, гісторыі дазволілі разглядаць катэгорыю часу ў мастацкіх тэкстах розных тыпаў і аналізаваць яе ў канцэптах «хранатопа» [2], «семіёсферы» [6], «канцэптасферы» [7], «кантынуума» [4]. Пры гэтым час разглядаўся як граматычная катэгорыя, якая актуалізуецца з дапамогай граматычных сродкаў.

На аснове метадалагічных прынцыпаў *структурнага напрамку* разглядалася мадэляванне часавых адносін у мастацкім тэксце і іх асаблівасцей, якія праяўляюцца ў мнагамернасці, абарачальнасці, бесперапыннасці і дыскрэтнасці, суб'ектыўнасці, нелінейнасці [3; 5; 7; 10]. Моўнае выражэнне часу вызначалася пэўнай сістэмай моўных сродкаў, якія разглядаліся на ўзроўні тэксту. Далейшыя даследаванні ў гэтай галіне атрымалі новы напрамак, прынцыпы якога асноўваліся на вызначэнні тэкставых катэгорый рознага парадку [1; 4; 8–11]. Адным з метадалагічных прынцыпаў катэгарыяльнага падыходу выступае функцыянальны стыль тэксту і правільнае ўспрыманне змястоўна-канцэптуальнай інфармацыі, што дазволіла вылучыць дзесяць тэкставых катэгорый, праспекцыю ў прыватнасці [4]. Праспекцыя разглядаецца як граматычная катэгорыя, кваліфікуецца як форма дыскантынуума, якой характэрны часавыя зрухі ў будучае і ажыццяўляецца адносна паслядоўнасці падзей, якія суадносяцца з умоўнай кропкай адліку.

Як паказаў аналіз навуковай літаратуры, пытанню катэгорыі часу прысвечана значная колькасць прац. Пры гэтым на сённяшні дзень не вывучаны асаблівасці рэпрэзентацыі формы дыскантынуума ў беларускім мовазнаўстве. Названы напрамак даследавання з'яўляецца сучасным і перспектыўным.

Актуальнасць вывучэння дадзенай лінгвістычнай з'явы абумоўлена неабходнасцю выявіць моўную рэпрэзентацыю адзінкі, а таксама адсутнасцю ў навуковай літаратуры даследавання катэгорыі праспекцыі ў беларускім мовазнаўстве.

Мэта даследавання ў артыкуле – выявіць прыёмы і віды маркераў рэпрэзентацыі праспекцыі ў гістарычнай прозе В. Іпатавай і Л. Рублеўскай.

Метады і метадалогія даследавання

Для правядзення падобнага аналізу – вызначэння значэнняў праспекцыі – упершыню былі выкарыстаны метадалагічныя прынцыпы камунікатыўнага падыходу, семантычных, тэкставых і сінтаксічных катэгорый, а таксама сюжэтна-кампазіцыйныя асаблівасці мастацкіх твораў В. Іпатавай і Л. Рублеўскай. На аснове названых параметраў вылучаны кампазіцыйна-тэкставы тып праспекцыі, які ўключае камунікатыўныя, мадальна-сэнсавыя маркеры, логіка-семантычныя прыёмы актуалізацыі тэкставай праспекцыі.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

У залежнасці ад сродкаў рэпрэзентацыі катэгорыі праспекцыі ў ваказваннях з рознай камунікатыўнай мэтай былі вылучаны чатыры **віды камунікатыўных маркераў праспекцыі** – рэпрэзентатыўны, дырэктыўны, камісіўны, пытальны адказныя комплексы. Кожны від уключае спецыфічныя значэнні.

Найбольш ужывальнымі з'яўляюцца *рэпрэзентатыўныя маркеры праспекцыі*, якія ўключаюць віды, вылучаныя намі на аснове камунікатыўнай сітуацыі канстатацыі, прагнозу. У творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай вызначаецца праспекцыя ў выказваннях са значэннем меркавання, прадбачання, разважання, сцвярджэння, інфармацыйнага дапаўнення. У прыкладзе *Недзе там, глыбей, – бібліятэка. Што там? Магчыма, ён ніколі пра гэта не даведаецца...* (В. Іпатава) форма дыскантынуума маркіруецца канструкцыяй *ніколі не * буд. час* у выказванні са значэннем меркавання. *Дырэктыўныя маркеры праспекцыі* выяўлены намі ў праспектыўна выражаных выказваннях пабуджальнага характару з мэтай рэалізацыі нейкіх дзеянняў і вызначаюцца значэннямі забароны, просьбы, парады, прапановы: – *Давай вось. Паснедаем, ахвяру прынясём багам і – у дарогу. А яна не малая! Калі яшчэ ў Полацаку будзем!* (В. Іпатава).

Зрэдку вызначаюцца *камісіўныя маркеры*, якія назіраюцца ў праспектыўна выражаных выказваннях камунікатыўнага напрамку з мэтай аказаць уздзеянне на гаворачага. У творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай намі вылучана праспектыўная прастора ў адзінках са значэннем пагрозы і прадстаўлена невялікай колькасцю ўжывання: – *Хопіць... а то паскарджуся кадзі... Павешу цябе, паганая наложніца... Джыніцца... – мармытаў ён* (В. Іпатава).

Іншы раз *пытальна-адказныя комплексы* выступаюць як запрос інфармацыі праспектыўнага напрамку з мэтай атрымання адказу: – *Калі мы пойдзем туды? – глуха сказаў Алекса, і Нігмат пасур’ёзнеў, адказаў коротка: – Заўтра на дасвеціці* (В. Іпатава).

У ходзе даследавання вылучаны **від мадальна-сэнсавых маркераў праспекцыі**, які падзяляецца на шэсць падвідаў у залежнасці ад рэпрэзентацыі праспекцыі ў выказваннях тэмпаральных значэнняў мадальнага характару – дэбітыўныя, патэнцыяльныя, гіпатэтычныя, імператыўныя, інтэнцыянальныя, аптатыўныя маркеры праспекцыі.

Класіфікацыя маркераў праспекцыі на аснове ўжывання ў выказваннях мадальных значэнняў – гіпатэтычнасці, разважання, няўпэўненасці – абумоўлена аднесенасцю формы будучага часу да поля нерэальнасці. Вызначэнне падвідаў катэгорыі заснавана на лексіка-семантычным, лексіка-граматычным узроўнях мастацкага тэксту.

У творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай *дэбітыўныя* маркеры праспекцыі кваліфікуюць часавую прастору ў выказваннях са значэннем неабходнасці, павіннасці: *Трэба нешта рабіць, трэба добра пакумекаць, пакруціць галавой, каб усё-такі дабрацца да сталіцы булгар, але застацца вольным чалавекам* (В. Іпатава); *патэнцыяльныя* – магчымасці/немагчымасці: – *Але магу я дапамагчы нямнога. Памагу коньмі, каб ты мог разам з жанчынай скакаць у пустыню, дзе згубяцца ўсе сляды. Памагу табе прыпасамі і вадою. Можна, ты не загінеш на зваротным шляху. Разам з ёю. Пустыня не для жанчын* (В. Іпатава); *гіпатэтычныя* – меркавання, прадбачання: – *Бачыш, я стары. Восць-восць памру, і душа мая адляціць да Армузда* (В. Іпатава); *імператыўныя* – забароны, прапановы, просьбы: – *Блаславі мяне, маці... Ты блаславі, таму што праклянуць мяне свае, родныя* (В. Іпатава); *інтэнцыянальныя* – намеру, мэты: *Ён сам стаміўся і ад жыцця, і ад людскіх нягод, але недзе, як вугельчык, тлела надзея ўсё-ткі знайсці і вырасіць вучня, каб пакінуць пасля сябе на зямлі чалавека, які б пераўзышоў яго ўменнем і ведамі* (В. Іпатава); *аптатыўныя* – пажадання, волі, ахвоты, імкнення: *А можна, гэта стукае маё? Ці мы зрабіліся нечым адным, і сэрца ў нас адно, і адзін боль, і адно жыццё?... Толькі б гэтае імгненне ніколі не канчалася!* (Л. Рублеўская).

Супастаўленне ўжывання мадальна-сэнсавых маркераў праспекцыі ў творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай дазваляе адзначыць падабенствы ў семантычным плане, у той час як значныя адрозненні былі заўважаны ў моўным выражэнні.

У ходзе даследавання вылучаны **логіка-семантычныя прыёмы актуалізацыі праспекцыі**, якія ўключаюць адносіны далучальнай неадпаведнасці, далучальнага супастаўлення, уключэння, далучальна-заклучальныя, далучальна-мэтавыя, далучальна-прычынныя адносіны. Класіфікацыя логіка-семантычных прыёмаў рэалізацыі праспекцыі асноўваецца на логіка-семантычным узаемадзеянні кампанентаў выказвання, адносіны паміж якімі выступаюць сродкам пераходу ў прастору будучага, напрыклад, адносіны далучальнага супастаўлення:

– *Шкада?! Яна пойдзе адразу ў Ірыі. А мы з табой яшчэ колькі нажывём, столькі нагрэйм!* (В. Іпатава); далучальна-прычынныя: *Ён ведае, што робяць у сутарэннях Жоўтага Дому. Ломяць усіх. Ну, хіба... за адным выключэннем. Але ён, Люцыян Нічыпаровіч, занадта стары. І занадта шмат людзей можна пацягнуць за сабой* (Л. Рублеўская).

Вынікі

У ходзе праведзенага даследавання намі выяўлены кампазіцыйна-тэкставы тып праспекцыі, у межах якога актуалізацыя формы дыскантынуума ажыццяўляецца з дапамогай камунікатыўных, мадальна-сэнсавых маркераў, на аснове логіка-семантычных прыёмаў. Былі выяўлены агульныя і спецыфічныя рысы ў рэпрэзентацыі катэгорыі праспекцыі ў творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай. У якасці параметраў выкарыстоўваліся

універсальныя асаблівасці – наяўнасць катэгорыі праспекцыі ў творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай і магчымасць яе рэпрэзентацыі моўнымі сродкамі. Да спецыфічных параметраў адносім сжэтна-кампазіцыйныя асаблівасці мастацкага тэксту Л. Рублеўскай і В. Іпатавай, што ўплывае на тыпа- і відаўтварэнне праспекцыі і на сродкі і спосабы яе маркіроўкі.

Як паказала даследаванне, моўная рэпрэзентацыя катэгорыі праспекцыі ў супастаўляемых творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай мае больш падабенстваў, чым адрозненняў. Як правіла, агульныя характарыстыкі былі выяўлены ў відавым і падвідавym плане, у той час як значныя адрозненні былі вызначаны ў іх колькаснай рэпрэзентацыі, што абумоўлена сюжэтна-кампазіцыйнымі асаблівасцямі мастацкіх твораў супастаўляемых аўтараў.

Спецыфіка моўнай рэпрэзентацыі праспекцыі ў творах В. Іпатавай і Л. Рублеўскай абумоўлена тыпам сюжэта, колькасцю сюжэтных ліній і персанажаў. *Статычны від сюжэта твораў* В. Іпатавай з адной сюжэтнай лініяй і нязначнай колькасцю персанажаў дае магчымасць рэалізацыі праспекцыі ў выказваннях са значэннем меркавання, разважання, прадбачання, што дазваляе вылучыць спецыфічныя віды камунікатыўных маркераў рэпрэзентатыўнага падвіду праспекцыі; мадальных маркераў патэнцыяльнага, аптатыўнага і гіпатэтычнага падвідаў.

Дынамічны від сюжэта твораў Л. Рублеўскай са значнай колькасцю дыялогаў і дзеючых персанажаў дазваляе выявіць спецыфічныя рысы ў рэпрэзентацыі праспекцыі камунікатыўнымі маркерамі ў тэкстаструктурах са значэннем сцвярджэння з дапамогай рэпрэзентатыўных маркераў, са значэннем просьбы, прапановы, парады, забароны з улікам дырэктывных маркераў, а таксама мадальных дэбітыўных і імператыўных.

Літаратура

1. Арнольд, И. В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность : сб. ст. / И. В. Арнольд ; науч. ред. П. Е. Бухаркин. – М. : Флинта, 2019. – 448 с.
2. Бахтин, М. М. Время и пространство в романе // М. М. Бахтин // *Вопр. лит.* – 1974. – № 3. – С. 133–179.
3. Валгина, Н. С. Теория текста : учеб. пособие / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 278 с.
4. Гальперин, И. Р. Ретроспекция и проспекция в тексте / И. Р. Гальперин // *Науч. докл. высш. шк. : Филол. науки.* – 1980. – № 5. – С. 44–52.
5. Золотова, Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Оніпенко, М. Ю. Сидорова. – М. : Филол. фак. Моск. гос. ун-та, 1998. – 524 с.
6. Лотман, Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М. : Искусство, 1970. – 384 с.
7. Лихачев, Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев // *Избр. работы* : в 3 т. – Л., 1987. – Т. 1 : Развитие русской литературы X–XVII веков. Поэтика древнерусской литературы. – С. 260–654.
8. Матвеева, Т. В. Функциональные стили в аспекте текстовых категорий : синхрон.-сопостав. очерк / Т. В. Матвеева. – Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1990. – 168 с.
9. Мышкина, Н. Л. Внутренняя жизнь текста: механизмы, формы, характеристики / Н. Л. Мышкина. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1998. – 152 с.
10. Тураева, З. Я. Категория времени: время грамматическое и время художественное (на материале английского языка) : учеб. пособие / З. Я. Тураева. – М. : Либроком, 2016. – 216 с.
11. Черняховская, Л. А. Смысловая структура текста и ее единицы / Л. А. Черняховская // *Вопр. языкознания.* – 1983. – № 6. – С. 117–126.

References

1. Arnol'd, I. V. (2019) *Semantika. Stilistika. Intertekstual'nost'* : sb. st. [Semantics. Stylistics. Intertextuality]. Moscow : Flinta, 44 (In Russ).
2. Bahtin, M. M. (1974) *Vremja i prostranstvo v romane. Vopr. lit.* [Time and space in the novel. *Vopr. lit.*]. – № 3, 133–179 (In Russ).
3. Valgina, N. S. (2003) *Teorija teksta : ucheb. posobie* [Text theory: textbook. Stipend]. Moscow: Logos, 278 (In Russ).
4. Gal'perin, I. R. (1980) *Retrospekcija i prospekcija v tekste. Nauch. dokl. vyssh. shk. Filol. nauki.* [Retrospection and prospectus in the text. *Scientific docl. higher School of Philology*]. № 5, 44–52 (In Russ).
5. Zolotova, G. A. & Onipenko N. K. & Sidorova M. Ju. (1998) *Kommunikativnaja grammatika russkogo jazyka* [Communicative grammar of the Russian language]. Moscow: Filol. fak. Mosk. gos. un-ta, 524 (In Russ).

6. Lotman, Ju. M. (1970) *Struktura hudozhestvennogo teksta* [The structure of a literary text]. Moskow : Iskusstvo, 384 (In Russ).

7. Lihachev, D. S. (1987) *Pojetika drevnerusskoj literatury. Izbr. raboty* : v 3 t. T. 1 : *Razvitie russkoj literatury X–XVII vekov. Pojetika drevnerusskoj literatury* [Poetics of Old Russian literature. Selected works : in 3 vols. Vol. 1: The development of Russian literature of the X–XVII centuries. Poetics of ancient Russian literature]. – L., 260–654 (In Russ).

8. Matveeva, T. V. (1990) *Funktional'nye stili v aspekte tekstovyh kategorij* : sinhron.-sopostav. očerki [Functional styles in the aspect of text categories: synchron.- I'm sorry. essay]. Sverdlovsk: Izd-vo Ural. un-ta, 168 (In Russ).

9. Myshkina, N. L. (1998) *Vnutrennjaja zhizn' teksta: mehanizmy, formy, harakteristiki* [The inner life of the text: mechanisms, forms, characteristics]. Perm': Izd-vo Perm. un-ta, 152 (In Russ).

10. Turaeva, Z. Ja. (2016) *Kategorija vremeni: vremja grammaticheskoe i vremja hudozhestvennoe (na materiale anglijskogo jazyka)*: ucheb. posobie [Time category: grammatical time and artistic time (based on the material of the English language): study. stipend]. – Moskow : Librokom, 216 (In Russ).

11. Chernjahovskaja, L. A. (1983) Smyslovaja struktura teksta i ee edinicy. *Vopr. jazykoznanija*. [Semantic structure of the text and its units. *Vopr. linguistics.*]. – № 6, 117–126 (In Russ).

МГПУ ИМ. И. П. ШАМЯКИНА